

Sami Ædnan og Ruijan Suomalaisia – urfolk og nasjonale minoriteter

Ketil Zachariassen

Samisk og kvensk historie har hatt ein sentral plass i historiefaget ved UiT. Forskinga på historia til urfolk og nasjonale minoriteter vaks fram på same tid som minoritetenes rettigheter fekk auka merksemd nasjonalt og internasjonalt. Etnopolitiske organisasjonar og kulturinstitusjonar blei organisert, nasjonalt og internasjonalt, og urfolk og minoriteter fekk rettigheter. Kva for tendensar har synt seg i forskninga på urfolks- og minoritetshistorie og kva har vore dei viktigaste bidraget til historiefaget?

Først vil eg starte med å seie noko om tittelen eg har fått utdelt: Sami Ædnan og Ruijan Suomalaisia, urfolk og nasjonale minoriteter. Første del av tittelen referer til to ulike verk som kvar på sitt vis har blitt viktige symbol – til dels også inspirasjonskjelder.

«Sámiid ædnan» (nordsamisk for Samisk jord) vil mange huske som Norges bidrag til Melodi Grand Prix i 1980. Sverre Kjelsberg og Mattis Hætta tok med songen og joiken den politiske kampen for samisk sjølvstyre inn i norsk og europeisk populærkultur. Joiken hadde, som tekstforfattar Ragnar Olsen formulerte det, «større kraft enn krut». Olsen let det ikkje vere tvil om kva dette handla om. «Framfør tinget der dem satt, hørtes joiken dag og natt» slik blei kampen for samiske rettar direkte kopla til den pågåande Alta-saka og sveltestreiken framom Stortinget nokre månadar tidlegare. Minnehistoria om Alta-saka – og endringa i minnet over tid – er no tema for eit phd-prosjekt som stipendiat i historie Sigurd Sæltun for tida arbeidar med.

“Ruijan suomalaisia” er originaltittelen på Samuli Paulaharjus store bok på om kvenene frå 1928. Boka, som tar for seg dei fleste sidene ved kvenenes materielle kultur, arbeids- og kvardagsliv, var resultat av feltarbeidet Samuli og kona Jenny gjennomførte i Troms og Finnmark i åra 1926 og 1927. For to år sidan kom boka endeleg ut på norsk under tittelen «Kvenene – et folk ved ishavet» (Orkana 2020), da med forord av Anitta Viinikka-Kallinen og vår eigen Einar Niemi.

Sami Ædnan og Ruijan Suomalaisia er på mange vis ei fin innramming for å snakke om samisk og kvensk historie. Det fortel om den politiske kampen som har utspelt seg parallelt med framveksten av det urfolks- og minnoritetshistoriske feltet, ein kamp som framleis pågår

og som på ulikt vis har gripe og grip inn i forkinga. Det fortel også om det langvarige arbeidet med å løfte fram historia til ein minoritet som på mange måtar var gløymt og oversett. Men la det være sagt først som sist, urfolks- og minoritetshistorie ved UiT handlar om langt meir enn politisk kamp og folkeminnegransking. Spennet i forkinga er stort, både med omsyn til historiske periode, til tematikk, metodisk og teoretisk innretning. Med tida eg har til disposisjon er det ikkje moglege å ta med alt. Til det har det heldigvis vore skrive for mykje samisk og kvensk historie.

Utgangspunkt for mitt føredrag er det studentar, stipendiatar, tilsette og andre med tilknytning til instituttet har produsert av oppgåver, avhandlingar, artiklar, monografiar og verk. Eg har også sett litt på studieplanar og eg har grove litt i eige minne. Særleg nytte har eg hatt av ein del historiografiske arbeid som direkte og indirekte har tematisert den samiske og kvenske historieproduksjonen ved instituttet.

Her vil eg særleg nemne følgjande arbeid:

- Henry Minde: «Samenes historie som etterkrigshistorisk forskingsfelt», Etterkrigshistorisk register nr 18. LOS senteret, 1994.
- Einar Niemi: «Histories of Minorities: The Sami and the Kvens». I Making a Historical Culture. Histography in Norway. Eds.: W. Hubbard et. al.1995.
- Randi Rønning Balsvik: «Konstruksjonen av fortiden – mellom det lokale og internasjonale» i UiT – Glimt frå de første 30 år. Red.: Tove Bull og Tore O Vorren. Ravnetrykk 1998.
- Teemu Ryymin og Jukka Nyysönen: «Fortellinger i nordnorsk minoritetshistorie» i Historisk Tidsskrift 2013.

Skal vi forstå tendensane i forkinga på samisk og kvensk historie – og ikkje minst verknadshistoria er det naudsynt og kjenne til kva som var situasjonen for denne delen av historiefaget for 50 år sidan.

I 1972 var samisk og kvensk historie langt på veg det vi kan karakterisere som eit «ikkjeteama» blant norske historikarar. Kontrasten til samfunns- og språkvitskapen, og til dels også arkeologi, var påfallande. I historikarane sitt fråvær hadde forskarar frå desse fagområda på 1950- og 1960-talet interessert seg for samisk historie. Kvenane og kvensk historie var det få som tok notis av. Styresmaktenes «non-policy» ovanfor kvenane gjorde seg også gjeldande i forkinga.

Ved UiT var det i første omgang historiestudentane som synte veg. I sine hovudfagsoppgåver løfta dei fram lokal- og regionalhistoriske tema, også det som omhandla samisk og kvensk historie. Mange såg det som ein viktig oppgåve å skrive ein «historielaus periferi» inn i den nasjonale historia, i dette høyrte også det samiske og kvenske heime. Det skal seiast at det ikkje berre var ved UiT desse tema blei løfta fram, det blei i noko grad også gjort ved dei andre norske universiteta. At unge historikarar på 1970-talet løfta fram nordnorsk, samiske og kvensk historie var dels eit resultat av politisk radikalisme, dels ledd i den etnopolitisk mobiliseringa og dels legg i vitskapsinterne forhold. Truleg var det vitskapsinterne viktigast. På den eine sida inspirasjonen frå samfunns- og rettsvitskapen, samværet med samfunnsvitarane på eige universitet og kontakta med det da nyetablerte Samisk institutt i Kautokeino. På den andre sida den faglege fellesskapet i historiefaget på eigen seksjon ved ISV, men også framveksten av sosialhistoriske perspektiv innan historiefaget.⁶⁷

Samisk og kvensk historie har ikkje hatt ein dominerande posisjon på historie ved UiT. Men urfolks- og minoritetshistorie har sidan 1970-talet heile tida vore ein integrert del av verksmeda til historikarane i Tromsø, og over tid har det blitt skrive mykje både om eldre og nyare tid. Kva som har blitt skrive er det her ikkje tid til å gå inn på i detalj, så eg skal hovudsakleg halde meg på eit overordna nivå.

Eg vil ta utgangspunkt Ryymän og Nyysönen sin kategorisering av ulike forteljingsmønster i samisk og kvensk historieskriving. Her er det verd å merke seg at begge to har tilknytning til vårt institutt. Dei har begge vore stipendiatar og skrive doktorgradsavhandlingar med samisk og kvensk tematikk ved UiT. Ryymän er i dag professor i historie ved Universitet i Bergen mens Nyysönen er historikar og forskar ved NIKU (Norsk institutt for kulturforskning) i Tromsø.

Ryymän og Nyysönen hevdar å kunne identifisere tre typar fortellingsmønster i framstillinga av urfolks- og minoritetshistoria: Synleggjering, assimilering og agens.

Forteljingar om synleggjering har fokus på å dokumentere og få fram den historiske kontinuiteten i minoritetanes tilstedeværelse og bruk av eit større eller mindre område. I dette ligg det også å syne at samane og kvenane var folk med ein historie, på lik line med nordmenn.

---

⁶⁷ Balsvik 1998, Nyysönen og Ryymän 2013: 210.

Forteljingar om assimilering har fokus på korleis samar og kvener har vore behandla som følgje av fornorskingspolitikken og/eller moderniseringa av Nord-Norge. Det asymmetriske makttilhøvet mellom den norske majoriteten og den samiske og kvenske minoriteten har her vore viktig, følgeleg også den fåfengte motstanden mot fornorsking og modernisering. I fortellingar om assimilering blir samar og kvener slik eit offer – og med det blir samisk og kvensk ei historie om forfall.

Forteljingar om agens har fokus på korleis samar og kvenar handla i fortida – på dei strategiane dei hadde og dei vala dei tok. Agensforteljingar kan slik peike i ulike retningar. Dei kan enten ha fokus på korleis samar og kvenar aktivt har søkt å undra seg fornorsking, språkskifte og modernisering eller dei kan syne korleis minoritetane aktivt har søkt å tilpasse seg, til å la seg integrere eller assimilere. Det grunnleggjande er her at dei ser fortidas menneske som handlande subjekt, og ikkje som passive objekt eller offer. For dei av dokker som var til stade i går og huskar Åsa Elstad sitt innlegg om fiskarbonden, peika ho på noko av det same i sin kritikk av Ottar Brox. I møte med moderniseringa gjer Brox fiskarbonden til eit offer, til eit passivt objekt som ikkje er i stand til å handle i tråd med det som er til beste for sine egne interesser.

I følgje Ryymin og Nyysönen har desse typane historieforteljingane etablert seg lag på lag. Dei har altså ikkje avløyst kvarandre suksessivt, tvert om har desse fortellingane levd side om side – ikkje skjeldant gjer ulike typar forteljingsmønster seg gjeldande i eit enkelte arbeid. Slik har samisk og kvensk historie blitt stadig meir mangfaldig. Det er likevel mogleg å identifisere ei utviklingsline der ulike forteljingsmønster har dominert kvar sine periodar.

På 1970-talet og starten av 1980-talet dominerte synleggjeringsforteljingar. Ei viktig oppgåve var å synleggjere minoritetar som nærmast ikkje hadde historie eller i beste fall hadde ei historie som ikkje blei fortalt. Døme er dei mange hovudfagsoppgåvene som blei skrive som direkte eller indirekte løfta fram samisk og kvensk historie. Eit anna døme er bygdebøkene, her vil eg trekke fram den tidigare UiT-studenten Anders Ole Hauglid si bok om Balsfjord og Malangen fram til 1830 (1981) som eit tidleg døme.

Frå 1980-talet og inn på starten av 2000-talet dominerte forteljingar om assimilasjon. Det fremste døme på ei slik forteljing er Knut-Einar Eriksen og Einar Niemi si bok «Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritespolitikk i nord 1860-1940» (1981). Boka, som fekk stor merksemd i samtida og som seinare har blitt ståande som ein påle i forskinga på fornorskingspolitikken, løfta samisk og kvensk historie inn den nasjonale fortellinga. Det er

mykje å si om boka, både med omsyn med innhald og posisjonen den har hatt. Eg skal nøye meg å med å peike på at boka, som tok mål av seg til å analysere bakgrunnen for og utforminga av den statelege trygging- og minoritetspolitikken i nord, lenge var sjølve standardverket om verknadene av fornorskingspolitikken i perioden 1860 til 1940. Boka synta på ein svært overtydande måte at fornorskingspolitikken intensitet og omfang var så kraftig og så inngripande at minoritetane, og da særskilt kvenane, ikkje hadde noko anna alternativ enn å la seg fornorske. Dei var offer for fornorskingspolitikken.

Eg kan her ikkje unngå å nemne at Einar Niemi dei seinaste 20 åra har brukt mykje tid og krefter på å syne at fornorskingspolitikken ikkje var så omfattande og totalt som han og Knut-Einar hevda i 1981 – at det var rom for motstand, for å ta til motmæle og for ikkje å la seg assimilere. Det må også nemnast at Einar, og da særleg utanfor historielauget, har hatt langt større vanskar med å selje inn den nye forteljinga enn dei hadde med deira opphavelig forteljing om assimilering. Nok om det.

Historikarane har sjølvsagt ikkje vore aleine på marknaden. Ei anna assimilasjonsforteljing med sterk gjennomslagskraft var antropologen Ivar Bjørklund si bygdebok «Fjordfolket i Kvæningen. Fra samisk samfunn til norsk utkant 1550-1980 (1985). Bjørklund syner i si bok korleis folk i Kvæningen lenge gjorde motstand, men at dei etter andre verdskrig - under press av velferdspolitik, økonomisk modernisering, offentleg byråkrati og fornorskingspolitikk – kom i ein posisjon der motstand var nyttelaust og der resultatet var assimilasjon og forfall av det fleiretniske samfunnet.

Dei seinaste 20 åra har utviklinga gått meir i retning av agensforteljingar. Eit svært tidleg døme er Regnor Jernsletten sin hovudfagsoppgåve Samebevegelsen i Norge: idé og strategi 1900-1940 frå 1986. Eit anna døme eg vil trekke fram er Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen si bok «Samenes historie før 1751» (2004). Dei såg samane som aktive historiske aktørar som tok del i ulike nettverk fekk fram samspelet mellom indre prosessar i det samiske samfunnet og ulike eksterne krefter over ein lang tidsperiode. Ei liknande tilnærming er det i band to i serien, Samens historie frå 1751 til 2010 (red. Astri Andresen, Bjørg Evjen og Teemu Ryymin). Boka hadde ei rekkje forfattarar og ein stor del av desse, hadde som redaktørane, bakgrunn frå vårt miljø.

Dei seinaste 20 åra har doktorgradane som er avlagt ved vårt institutt innan urfolks- og minoritetshistorie hatt eit meir eller mindre uttalt agensperspektiv. Spennet er likevel stort både med omsyn til avhandlingane sine tema, teoretiske og metodiske innretning og tidsperiode.

- Teemu Sakari Ryymin: "De nordligste finner" Fremstillingen av kvenene i den finske litterære offentligheten 1800-1939 (2003)
- Jukka Nyysönen: Everybody recognized that we were not white, Sami Identity Politics in Finland 1945-1990. (2007).
- Lena Aarekol: Kvensk minnesteder 1970-2001. Materialitet og minne. (2009).
- Ketil Zachariassen: Samiske nasjonale strategar. Den samepolitiske opposisjonen i Finnmark, ca. 1900-1940. (2012).
- Rolf Inge Larsen: Religion og fiendebilder: læstadianismen, statskirken og kvenene 1870-1940. (2013).
- Helge Christian Pedersen: Idrettsliv i etniske grenseområder. Modernisering, identitet og idrett i Finnmark, 1908 – 2010. (2013).
- Siv Rasmussen: Samisk integrering i norsk og svensk kirke i tidlig nytid - En komparasjon mellom Finnmark og Torne lappmark. (2016).
- Mikkel Berg-Nordlie: Fighting to be Heard – in Russia and in Sápmi. Russian Sámi representation in Russian and pan-Sámi politics, 1992 -2014 (2017).
- Anna Afanasyeva: Boarding School Education of the Sami People in the Soviet Union (1935-1989): Experiences of Three Generations. (2019)
- Håkon Hermanstrand: "Eie eller leie, valg eller tvang? Samiske bygslar i Vaapste og Raane 1690 – 1800: Samisk handlingsrom i kongemaktens grenseland" (2021).

Eg skal avslutte med nokre refleksjonar om kva samisk og kvensk historie ved UiT har bidrege med til historiefaget i landsdelen og i Norge dei seinaste 50 åra.

- Samisk og kvensk historie har blitt eit forskingsfelt for historikarar.
- Samisk og kvensk historie har blitt ein naturleg og integrert del av historiefaget i Tromsø og kanskje også i Bodø (i alle fall hos dei av Bodø-historikarane som har bakgrunn frå vårt miljø).
- Urfolks- og minoritetshistorie har blitt del av historikarane i Tromsø sitt historikar-dna.
- Samiske og kvenske historie/problemstillingar blir tematisert breitt i studiar av landsdelens historie også i arbeid som ikkje særskilt tematiserer urfolks- og minoritetshistoria. Det er ikkje eit spesialfelt for dei få.
- Samisk og kvensk historie er ikkje ein bindestrekshistorie på sida av det eigentlege faget.

- Urfolks- og minoritetshistorie er framleis ein marginal del av historiefaget i Norge og blir i liten grad integrert i dei nasjonale historiefortellingane. I den grad dei er til stade er det ofte på sida av den offisielle historia.
- Om kunnskapen om samisk og kvensk historie ikkje er til stade hos alle utanom landsdelen, er det kjent kor denne kompetansen er. Samisk og kvensk historie er eit særmerke for historikarane i nord.
- I vår landsdel kan ingen skrive by-, bygd- eller regionhistorie utan å ta omsyn til den etniske dimensjonen.
- Urfolks- og minoritetshistorie har bidrege til å motvirke metodologisk nasjonalisme i historiefaget i Tromsø.
- Urfolks- og minoritetshistorie har delt teori og metode med resten av historiefaget. Det har aldri blitt ein særdisiplin med ein eigen metodologi. At det ikkje har binde seg til ei særskilt teoretisk eller metodologisk retning har over tid gjort fagområdet sterkare, meir robust og meir mangfaldig.
- Samisk og kvensk historie har lenge vært del av undervisninga på lavere og høgere grad men utan at det har vært løfta fram i studieplanane for BA og MA i historie. Men ting skjer. Frå neste haust er vår BA i historie ein BA i «norsk, samisk og internasjonal historie».